

Darbo rinkos segregacija pagal lytį ar lyčių vaidmenų detradicionalizacija?

Natalija Mažeikienė

Profesorė
socialinių mokslų (edukologijos) daktarė
Vytauto Didžiojo universiteto
Socialinio darbo katedra
K. Donelaičio g. 58, LT-44248 Kaunas
Tel. +370 37 327 967
El. paštas: n.mazeikiene@adm.vdu.lt

Agnė Dorelaitienė

Sociologijos doktorantė
Kauno technologijos universiteto
Socialinių mokslų fakulteto
Sociologijos katedra
K. Donelaičio g. 20, LT-44239 Kaunas
El. paštas: agne_dorelaitiene@yahoo.com

Straipsnyje diskutuojama, kaip socialinio konstravimo procese per lyčių socializaciją, habituaciją ir nematomojo, paslėpto ugdymo programą sukuriamos horizontalios profesinių sričių segregacijos prielaidos: moterys dominuoja pagal skaičių švietimo sistemoje, socialinio darbo, slaugos, paslaugų srityje; vyrai – pramonės, technologijų, vadovavimo srityse. Aptariamas socialinių darbuotojų vyrų, dirbančių tradiciškai moteriška laikomoje socialinio darbo srityje, edukacinės patirties ir profesinio identiteto formavimosi atvejis. Biografinio tyrimo metodu atskleidžiama asmeninių naratyvų ir socialinių struktūrų kuriamų dominuojančių diskursų sąveika.

Pagrindiniai žodžiai: darbo pasidalijimas pagal lytį, vertikali ir horizontali darbo rinkos segregacija, habitus, lyčių socializacija, habituacija, biografinis metodas, hegemoninis vyriškumas.

Įvadas

Istoriškai susiklostęs darbo pasidalijimas pagal lytį šiuolaikinėje ekonomikoje jau kurį laiką yra įgavęs griežtas formas, kurį rodo horizontali ir vertikali rinkos segregacija. Susiformavo aiškios vyriškosios ir moteriškosios profesijos, ryškėja sektoriai, kuriuose skaičiumi dominuoja vienos srities atstovai. Vyrai dirba technologijų, valdymo srityje, moterys dominuoja slaugos, švietimo, socialinio darbo srityse. Feministiniai autoriai pabrėžia tradicinėje visuomenėje vykstantį istoriškai susiklostčiusį veiklos sričių padalijimą tarp vyrų ir moterų, skiriant vyrams viešąją erdvę,

moterims – privačiąją (Elshtain, 2002). Namų ruošą, vaikų priežiūrą ir auklėjimą, ligonių ir pagyvenusių šeimos narių priežiūrą bei slaugą nuo seno, tradiciškai buvo laikomi moterų veiklos sritimi privačioje erdvėje, namuose ir šeimoje. XX amžiuje įvykus auklėjimo ir globos veiklos institucionalizavimui bei moterims įžengus į darbo rinką ir viešąją veiklos sritį, susiformuoja lytiškai apibrėžtos (moteriškosios) profesinės sritys – ugdymas, slauga, socialinis darbas, kt. Socialinis darbas ir sveikatos priežiūra lieka pagrindine moterų ekonominės veiklos sritimi Lietuvoje: 2010 metais 77 800 moterų ir tik 13 000

vyrų dirbo šioje srityje (Darbo jėga, užimtumas ir nedarbas 2010, 2011).

Darbo rinkai būdinga *vertikali segregacija*: moterų ir vyrų nevienodas pasiskirstymas hierarchinėje organizacijos valdymo struktūroje – valdymo piramidės viršūnėje dominuoja vyrai, o moterų didesnė dalis susitelkia apatinėje piramidės dalyje. Moterys lipdamos karjeros laiptais susiduria su „stiklinėmis lubomis“. J. McLean (2003) teigimu, socialinės globos darbuotojos daugiausiai yra moterys, o vyrai į šią sritį yra įtraukiami kaip vadovai, atliekantys kontrolės funkciją. Mokyklose, tai galima pritaikyti ir kitoms ugdymo sritims, „vyrai vadovauja, moterys moko“ (Blackmore, 1997). Tačiau naujoji postmodernioji ekonomika, didėjanti globalizacija ir informacinių technologijų skverbimasis, valdymo demokratizavimas, naujų darbo rinkų ir valdymo bruožų atsiradimas teikia vilčių, kad minėta segregacija gali prarasti savo „svertą“ rinkoje. Vyksta viešųjų paslaugų komercializavimas, didėja konkurencingumas ir efektyvumas, orientacija į rinką. Valdymo srityje atsiranda savita dereguliacija, lankstumas, vertinama profesinė autonomija, komandinis darbas. Silpsta tradicinio valdymo – hierarchinio, biurokratinio, kontroliuojančio, centralizuoto idealas. Švietimo srityje restruktūravimas (t. y. darbo procesų restruktūravimas išnykstant valstybės ir rinkos, darbo ir šeimos, viešosios ir privačios sričių riboms) keičia tradicinius administracijos ir mokytojų / dėstytojų, viešojo administravimo institucijų (pvz., švietimo ministerijų ir švietimo skyrių, kt.) ir švietimo institucijų (mokyklų, universitetų), dėstytojų ir studentų, mokytojų / dėstytojų, administracijos, tėvų ir darbdavių galios santykius.

Kaip rašo darbo pasidalijimą pagal lytį analizuojantys sociologai (Perrons, 2002; Beach, 2010), be restruktūravimo, žiniomis grįstos veiklos ir elektroniniu būdu teikiamų paslaugos veiklos atsiradimo, lanksčių darbo santykių ir darbo laiko naujoje postmodernioje ekonomikoje vyksta darbo ir ekonomikos feminizavimas ir darbo bei šeimos detradicionalizavimas. Silpnėja tradicinės institucijos (iš jų tradicinė šeima) bei stiprėja individualizacija, kai individui atsiranda daugiau galimybių pačiam pasirinkti ir priimti sprendimus, išsilaisvinti iš tradicijų, daugiau galimybių pačiam kurti savo gyvenimą. Tačiau naujoji ekonomika išryškina socialinę poliarizaciją, kuri nubrėžia skirtumus tarp skirtingų regionų, šalių, klasių, lyčių, kt. Dematerializuotų, virtualių produktų, kurie gali būti lengvai kopijuojami ir platinami globaliai, kūrimas žiniomis grįstoje ekonomikoje sunkiai įsivaizduojamas socialiniame darbe, kur dirba moterys, daugelis darbuotojų turi žemą kvalifikaciją ir dominuoja fizinis slaugos darbas (o ne materialių, virtualių produktų ir paslaugų gamyba). Kaip teikia J. Blackmore (1997), gilėja lytiškai apibrėžta skirtis tarp feminizuotų profesijų (socialinis darbas ir slauga) ir technologiškai pažangių ekonomikos sektorių (pvz., naujų technologijų, naujųjų medijų sritis), kur vyrai sudaro daugumą. Taigi, ekonomikos ir valdymo restruktūravimo teikiamas optimizmas nepagerino moterų situacijos, palyginti su senąja ekonomika.

Anot feministinių ugdymo kritikų, švietimo srityje vis dar vyksta lyčių nelygybės, patriarchalizmo sistemos ir tradicinių vaidmenų reprodukcija. Į tradicinį lyčių ugdymą besiorientuojanti švietimo sistema vis dar sudaro prielaidas horizontaliai ir vertikalčiai darbo rinkos segregacijai pagal lytį.

Atitinkamai į visuomenės transformaciją ir pokytį orientuotas ugdymas turi ugdyti naujus gebėjimus, vertybes ir nuostatas. Visi ugdymo sistemos elementai – dalyviai (mokytojai, mokiniai, tėvai, kt.), ugdymo turinys, aplinka, metodai gali prisidėti prie naujų nehierarchinių lyčių santykių kūrimo. Tačiau analizuojant ugdymo, socializacijos ir darbo rinkos sąsają, tenka pripažinti šio intelektualinio projekto sudėtingumą. Kritikuojant reprodukcinę ugdymo ir socializacijos procesų funkciją vis dar neaišku, kaip socialinės struktūros per ugdymą ir kitus procesus formuoja individo lyties ir profesinę tapatybę, kas nutinka, kai laužomos tradicinio darbo pasidalijimo pagal lytį normos ir formuojasi netradiciniai profesiniai lyčių identitetai.

Šiame darbe tyrimo *objektu* pasirinktas vyrų ir moterų profesinio identiteto formavimasis, habituacija ir ugdymasis tradicinio darbo pasidalijimo pagal lytį požiūriu.

Šio straipsnio *tikslas* – aptarti socializacijos ir ugdymo procesų formuojant tradicinius lyčių vaidmenis, ir darbo rinkos segregacijos pagal lytį ryšį.

Siekiant šio tikslo keliami **šie uždaviniai**:

- 1) aptariami horizontalios ir vertikalios segregacijos pagal lytį bruožai socialinio darbo, švietimo, slaugos sektoriuose naujosios restruktūruojamos ekonomikos sąlygomis;
- 2) atskleidžiamas socializacijos, habituacijos, paslėptojo ugdymo vaidmuo ugdant ir formuojant tradicinius lyčių profesinius identitetus ir *habitus* bei sukuriant darbo pasidalijimą ir segre
remiantis empiriniu tyrimu atskleisti netradicines profesijas pasirinkusių asmenų – socialinių darbuotojų vyrų – profesinio identiteto formavimąsi gy-

venimo įvykių ir edukacinės trajektorijos biografinėje perspektyvoje.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, biografinio naratyvo interpretatyvioji fenomenologinė analizė. Tyrimo metu buvo atlikti septyni interviu su socialiniais darbuotojais vyrais nuo 26 iki 59 metų amžiaus. Biografinio interviu metu tyrimo dalyvių buvo paprašyta: *papasakokite nuo pradžių, kaip ir kas nutiko Jūsų gyvenime, kad tapote socialiniu darbuotoju*. Vyrų papasakotos gyvenimo istorijos atskleidė jų patirtį, todėl tyrimo duomenų analizei buvo pasirinkta Willig (2003; cituojama Bitinas ir kt., 2008) sukurta interpretatyviosios fenomenologijos analizės, susidedančios iš keturių stadijų, koncepcija.

Metodologija. Socialinių darbuotojų vyrų profesinio identiteto formavimosi procesai buvo atskleisti pasitelkiant kokybinį tyrimą. Tyrime remiamasi interpretuojamąja-konstruktivistine ontologija, pagal kurią, socialinius reiškinius ir jų prasmes kuria socialiniai veikėjai per kalbą, o vienos objektyvios tiesios pasaulyje nėra. Remiantis subjektyvistine-interpretuojamąja epistemologija, socialinė realybė yra subjektyvi, o pasaulis matomas iš kiekvienos individo perspektyvos. Todėl tyrimo duomenims surinkti, pasirinktas biografinis interviu, leidęs pamatyti profesinio tapatumo procesą per praeities atkūrimą.

Lyčių socializacija, nematomojo ugdymo programa ir habituacija profesinio lyties konstravimo kontekste

Pirmiau aprašyta naujas formas įgaunanti horizontali ir vertikali segregacija naujojoje ekonomikoje turi daugybę priežasčių. Be ekonominių struktūrų, svarbu vaidme-

nį vaidina tradicinė samprata apie moterims ir vyrams tinkamus dirbti darbus, apie tradicines moterų ir vyrų profesijas ir stereotipai. Tyrimų nustatyta, kad profesijai pasirinkti turi įtakos lyčių vaidmenų stereotipai. Tradicinis supratimas apie materialinę ir finansinę vyrų atsakomybę šeimai susijęs su samprata apie vyrų ir moterų normatyvinę profesinę veiklą, o visa tai sukuria prielaidas vyrams rinktis labiau mokamus vyriškus darbus, o moterims labiau orientuotis į globą ir pasiaukojimą šeimai ir atitinkamai rinktis mažiau mokamus moteriškus darbus.

Lyčių socializacija ir lyčių ugdymas prisideda formuojant darbo pasidalijimą pagal lytį. Šeima ir švietimo sistema yra socializacijos institucijos, atvirai ar slaptai ugdančios normatyvinius lyties bruožus. Lyčių identiteto, skirtingų vyrų ir moterų bruožų formavimasis šeimoje tampa psichologų ir sociologų analizės objektu. Berniukai yra drąsinami nerodyti savo emocijų („dideli berniukai neverkia“), ugdyti praktinius gebėjimus ir kovoti už save. Mergaitės skatinamos reikšti savo emocijas, yra įtraukiamos į namų ruošos darbus ir iš jų tikimasi daugiau pasyvumo. Taip ir susiformuoja skirtingi – instrumentinis ir ekspresyvus abiejų lyčių vaidmenys. Moterų vaidmuo yra siejamas su ryšių užmezgimu ir palaikymu, rūpinimusi kitais, bendradarbiavimu, dėmesiu kitų poreikiams, priklausomumu ir emociniu jautrumu. Vyrų orientuojasi į tikslą ir laimėjimus, siekį dominuoti, būti drąsiems, nepriklausomiems, turintiems loginį ir racionalų mąstymą. Skirtinga mergaičių ir berniukų socializacija suformuoja vyrų ir moterų pasiskirstymą vaidmenimis viešojoje ir privačiojoje srityje. Nancy Chodorow savo kūrinyje „The Reproduc-

tion of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender“ (1977, 1984) pateikia išsamų aprašymą, kaip tradicinė šeima su motiniška globa ir motinyste (angl. *mothering*) gamina lyčių skirtumus, lemia skirtingų berniukų ir mergaičių asmenybės tipų formavimąsi. Tokiose šeimose užaugusios mergaitės, moterys kur kas labiau negu vyrai identifikuoja save su šeima. Kaip teigia Chodorow (1984), berniukai yra kur kas dažniau sąmoningai mokomi būti vyru negu mergaitės būti moterimi. Vyriška identifikacija yra daugiausiai lyties vaidmens identifikacija, o moteriška identifikacija yra daugiausiai motiniška: vyrai yra labiau linkę identifikuotis su kultūriniais vyriško vaidmens stereotipais, o moterys – ypač su savo mamų vaidmeniu. To rezultatas – vyriškumo identifikacijos procesai pažymi skirtingumą nuo kitų, emocinių santykių neigimą ir kategoriškus universalius vyriškumo vaidmens komponentus (Chodorow, 1984).

Stereotipis profesijų pasirinkimas, prisidedantis prie darbo rinkos segregacijos pagal lytį, be kitų veiksnių įtakos, yra socializacijos ir ugdymo rezultatas. Analizuodami tradicinių lyčių vaidmenų formavimąsi, feministiniai kritikai nemažai dėmesio skiria paslėptu ugdymo / nematomojo kurikulumo (*hidden curriculum*) procesams. Edukologai analizuoja, kaip ugdymo turinys (ugdymo programa, vadovėliai), mokytojų nuostatos, turimi stereotipai, mokytojų ir mokinių sąveika sudaro sąmoningai nesuvoktą ugdymo turinį ir prisideda prie stereotipinimo. Lietuvoje atliktos kelios studijos atskleidžiant ir kritikuojant tradicinių lyčių vaidmenų reprodukciją bendrojo lavinimo sistemoje (Lyčių skirtumai švietimo sistemoje, 2000; Lytiškumas ir švietimas: pažiūrų, stereoti-

pų ir ugdymo turinio tyrimai, 2001). Taip pat Lietuvoje vykdomi lyčių segregacijos tyrimai atskleidžiant netradicinių specialybių pasirinkimą aukštojo mokslo srityje (Šidlauskienė, 2011).

Kalbant apie darbo pasidalijimą pagal lytį ir darbo rinkos segregaciją, be socializacijos ir paslėptojo ugdymo procesų, atkreiptinas dėmesys į *habituacijos* procesą, kuris siejamas su Pierro Bourdieu *habitus* samprata. Ugdymo sociologai, tiriantys lyčių nelygybę, nagrinėja lyties identiteto formavimąsi, vyriškumo ir moteriškumo reprodukciją per *habitus* (Dumais, 2002; McLeod, 2005).

Siekdamas įveikti objektyvumo ir subjektyvumo dualizmą, struktūrų ir žmogiškojo veiksmo perskyrą, P. Bourdieu įveda *habitus* sampratą, kas yra socialinis gyvenimas, tapęs žmogaus savastimi, inkorporuotas į žmogų, tai kūniškosios ir mintinės dispozicijos, nusiteikimai ir kognityvinės schemas, kurios yra individo internalizuotos ir įsisavintos visuomenės praktikos ir struktūros. *Habitus* apibūdinamas kaip per socializaciją žmogaus įsisavintas, subjektyvus dispozicijų ir kūniškos praktikos rinkinys, orientacijos ir vertybės. *Habitus* Bourdieu darbuose visų pirma apibrėžtas klasių reprodukcijos būdas, tačiau pats Bourdieu šią sąvoką vėliau pavartoja lyčių skirtumams aiškinti (pvz., darbe „Vyriškasis dominavimas“ (Bourdieu, 2001). Anatominiai ir biologiniai moterų ir vyrų skirtumai, skirtingi vaidmenys biologinėje reprodukcijoje virsta socialiai sukonstruotais skirtumais tarp lyčių, skirtingais socialiniais vyrų ir moterų likimais. Darbo pasidalijimas pagal lytį vyksta tiek ekonominiu, tiek simboliniu būdu atskiriant vyrų ir moterų pasaulį, paliekant rinką vyrams, o namus – moterims. *Habitus* yra

ilytintas atsižvelgiant į kiekvienai lyčiai prieinamas galimybes tam tikrame socialiniame lauke, tam tikroje struktūroje. Anot Bourdieu (2001), vyrų ir moterų *habitus* formuojami per simbolinį ir praktinį konstravimą, auklėjimą (*Bildung*) ir socializaciją formuojant berniukams ir mergaitėms vyriškus ir moteriškus bruožus, dispozicijas, elgesio nuostatas, lūkesčius, kt. Berniukai ir mergaitės, vyrai ir moterys per habituacijos procesą – remdamiesi šeimos ir bendruomenės palaikymu / nepalaikymu, per edukacinę sistemą įgauna lytiškai apibrėžtą *habitus*, kuri formuoja socialinės institucijos. Vėliau tai pasireiškia kaip jų skirtinga praktika ir pasirinkimas gyvenime.

Taigi socializacijos ir ugdymo procese šeimoje, švietimo sistemoje berniukai ir mergaitės įgauna skirtingą *habitus*. Lytis kaip *habitus* tampa įkūnytu simboliniu, kultūriniu, ekonominiu, socialiniu kapitalu. Skirtingas elgesys, lūkesčiai, ambicijos, skirtingų profesijų pasirinkimas – skirtingo *habitus* išraiškos. Anot Bourdieu idėjas analizuojančios A. A. Dumais (2002), vyrų profesinis ambicingumas atitiktų *habitus*, o moterų ambicingumas – jam prieštarautų, nes tradicinis *habitus* moterims nurodo nesiekti karjeros. Priklausantys tam pačiam socioekonominiam sluoksniui moterys ir vyrai pradeda nuo to paties taško, bet jų skirtumas socialiniame lauke juos atveda prie skirtingų rezultatų. *Habitus* atsiskleidžia skirtingomis vyrų ir moterų darbo ir karjeros aspiracijomis ir lūkesčiais, jų darbo ir gyvenimo praktika. *Habitus* ir habituacijos kaip *habitus* įgijimo per socializaciją ir ugdymą samprata leidžia geriau suprasti pirmiau aptartą horizontalios ir vertikalios ekonominio lauko segregacijos pagal lytį reiškinį.

Reikia pabrėžti, kad, pagal Bourdieu, *habitus* formuojamas sąveikaujant su socialiniu lauku (struktūra). *Habitus* apibrėžia tai, kas įmanoma ir kas neįmanoma šioje struktūroje (socialiniame lauke). Lauku Bourdieu teigia esant socialiai sukonstruotus veiksmo laukus, kur susiduria agentai, turintys skirtingus išteklius. Dėl šios priežasties *habitus* nėra fiksuotas elgesio būdas, tai – individo galimybių, pasirinkimų ir improvizacijos kontinuumas, neišeinantis iš socialinio lauko rėmų. *Habitus* kyla iš sociokultūrinės ir struktūrinės pozicijos, kurioje individas save randa. Individai nesąmoningai internalizuoja objektyvias socialines struktūras ir sąlygas, ekonominę klasę, kurioje save randa, jie atlieka atitinkamas praktikas, kurios būtinos jų pozicijai.

Socialinis laukas, kuris gamina *habitus*, diferencijuotas ne tik pagal klasę, bet ir pagal lytį. Laukas suskirstytas pagal galią ir pozicijas ir susijęs su netolygiu simbolinio, ekonominio, kultūrinio, socialinio kapitalo paskirstymu tarp vyrų ir moterų. Lytis kaip ypatinga *habitus* rūšis – tai orientacijų ir dispozicijų repertuaras, kuris atsiranda kaip socialinio lauko produktas ir natūralus darbo pasidalijimo padarinys.

Taigi *habitus* ir socialinio lauko, struktūrų sąveikos sampratą galima pasitelkti analizuojant lyčių skirtumus ir lyčių hierarchijos reprodukciją. *Habitus* ir socialinių struktūrų santykis susijęs su klausimu, ar struktūros vien atgaminamos ir reprodukuojamos per *habitus*, ar vis dėlto įmanomos socialinės ir ekonominės transformacijos, pokyčiai. Šis klausimas ypač svarbus kalbant apie lyčių skirtumus, apie galimybę keisti istoriškai susiklosčiusius lyčių skirtumus ir vyrų dominavimą struktūrose ir per *habitus*. Kaip mano daugelis autorių (pvz., King, 2000;

McLeod, 2005) ir pripažįsta pats Bourdieu, aiškinimas, kad *habitus* ir praktikos yra gaminami struktūrų ir socialinio lauko ir taip vyksta socialinių struktūrų reprodukcija, yra struktūralistinis ir deterministinis. *Habitus* teorija užkerta kelią socialiniams pokyčiams. Kalbėdamas apie *habitus* kaip nulemiamą ir ribotą spontaniškumą, Bourdieu (Бурдье, 2005, p. 160) pabrėžia, jog *habitus* yra istorijos produktas, tai praeitis dabartyje, buvusios individualiai ir kolektyviškai sukauptos patirties produktas, buvusios trajektorijos pėdsakas, todėl yra inertiškas, stabilus ir pastovus. *Habitus* pastovumas susijęs su socialinio lauko struktūrų, žaidžiamų socialinių žaidimų pastovumu ((Бурдье, 2005). Todėl reiktų *habitus* teoriją vertinti atsargiai, nes ji orientuoja labiau į lyčių segregacijos reprodukciją, o ne transformacinį modelį. Tačiau edukologams ir švietimo sociologams *habitus* samprata yra vertinga, siekiant suprasti socialinių lyčių konstravimą ne tik kaip sąmoningą procesą, vykstantį dabartyje. Vyriško dominavimo kaip savito *habitus*, įkūnytą vyriškosios tvarkos kaip nesąmoningų suvokimo ir vertinimo schemų samprata leidžia feministiniams autoriams šalia ugdymo kaip kryptingo proceso išskirti ir nagrinėti socializacijos kaip habituacijos procesą, kuris yra nesąmoningas procesas. Šios išvalgos ištraukia į paslėptas, nematomas ugdymo programos (*hidden curriculum*) koncepciją, kurią, be Bourdieu, plėtoja kritinės teorijos autoriai (P. W. Jackson, M. W. Apple, H. Gintis ir S. Bowles, E. Margolis, H. Giroux). Bourdieu pažymi, kad mokykloje habituacija vyksta vaikui perimant kultūrinės žinias ne tik per oficialų diskursą, bet ir per nereikšmingus kasdienio gyvenimo veiksmus, kurie turi savyje slaptus pranešimus – apsi rengimo, elgesio, kalbėjimo manieras. Prin-

cipai, išreikšti tokiu būdu, atsiduria anapus įsisąmoninto suvokimo ir todėl negali būti laisvai apčiuopiami, sąmoningai perteikiami, ir net negali būti atvirai ir tiksliai pasakyti (Bourdieu, 1977).

Bourdieu idėjos apie *habitus* kaip apie buvusios kolektyvinės ir individualios patirties produktą, būdą reprodukuoti struktūras ir kolektyvines patirtis, kaip priemonę įsiminti praeitį dabartyje, skatina mus analizuoti žmonių *habitus*, pasirinkimus ir sprendimus kolektyvinės ir individualios istorijos kontekste. Bourdieu aprašytas *habitus* kaip improvizacija ir galimybių rinkimasis iš anksto duoto socialinio lauko, yra pakankamai supaprastinta versija to, kas iš tiesų vyksta socializacijos procese. Jeigu individas *habitus* teorijoje, anot Bourdieu, yra „kolektyvinė individualybė“ arba „individualusis kolektyvumas“, tai šios individo gyvenimo istorijos ir biografijos tyrimai tampa labai svarbūs nagrinėjant habituaciją.

Siekiant suvokti, kaip vyksta vyriškumo ir moteriškumo socialinis konstravimas, habituacija, vyriško ir moteriško *habitus* formavimasis ir lyčių segregacija, ypatinę reikšmę įgyja biografinis metodas. Netradicinio, nuo socialinio lauko „užsakyto“ nukrypstančių *habitus* formavimasis gali atsiskleisti per biografinius naratyvus individų, kurie turi netipinį gyvenimo kelią. Biografija kaip pasakojimas ir tekstas atskleidžia kultūriškai savitus moteriškumo ir vyriškumo diskursyvius identitetus, parodo, kokios gali būti sąlygos, vedančios į transformaciją, skatinančios kitokių socialinių ir ekonominių sąlygų atsiradimą. Anot žinomiausio vyriškumo tyrėjo R. W. Connell (2005), naudojant biografinį metodą vyrų subjektyvumo tyrimai atskleidžia, viena vertus, dominuojančio

ir hegemoninio vyriškumo konstravimą mūsų visuomenėje, kita vertus, – įvairių savitų vyriškumo tipų formavimąsi konkrečių žmonių gyvenimo trajektorijoje. Kartu, anot R. W. Connell ir Messerschmidt (2005), gyvenimo istorijų tyrimai leidžia atskleisti vyriškumo dinamiką, vidinį sudėtingumą ir prieštaravimus, įtampą ir daugialypiškumą.

Biografinis naratyvas, viena vertus, išreiškia asmeninį Aš, gyvenamąją patirtį, kasdienės individo patirties konstravimą, kita vertus, subjektyvumas atskleidžiamas platesnių socioekonominių struktūrų kontekste. Gyvenimo istorijos, naratyvai, autobiografijos turi ne tik subjektyvumo reikšmes, tačiau leidžia išvelgti ir objektyvias socialines struktūras. Tai atitinka Bourdieu minėtą *habitus* ir socialinių ir ekonominių struktūrų sąveiką. Atkurdami savo praeitį tyrimo dalyviai dažniausiai atskleidžia ir kolektyvines patirtis, susijusias su kultūra, ekonominėmis struktūromis, lytimi, visuomenės nuostatomis. Anot Bourdieu, individo *habitus* gali improvizuoti, rinktis, priimti sprendimus socialinio lauko rėmuose, laikantis žaidimo taisyklų. Biografinis naratyvas atspindi dialogą tarp savęs ir visuomenės, tarp tikrojo aš ir idealiojo, visuomenės struktūrų apibrėžto Aš, buvimo tam tikros lyties atstovu, tikru vyru ar tikra moterimi. Kiekviena kultūra ir visuomenė turi nustatiusi tam tikrus lyties, profesijos, išsilavinimo ir kt. standartus, į kuriuos bando „įtilpti“ netradiciniai žmonės (pvz.: vyrai, dirbantys socialinės globos srityje). Biografija ir yra tas metodas, leidžiantis suprasti, kaip tampa tu, kas *čia ir dabar* esu aš.

Trečiosios bangos feminizmo ir šiuolaikinių vyriškumo studijų atstovų manymu, būtų neteisinga socialinį pasaulį (socialinį lauką) skirstyti į vyrų ir moterų pasaulį ir

socialinius identitetus (bei *habitus*) skaidyti į vyriškąjį ir moteriškąjį. Remiantis vis labiau įsitvirtinančia skirtingų analizės pjūvių sankirtos (*intersections*) idėja, individo padėtis šiuolaikinėje visuomenėje yra labai individuali ir savita, atsižvelgiant į specifines klases, lyties, rasės, amžiaus ir kt. pozicijų ir identitetų sankirtas ir labai sudėtingas konfigūracijas. Taip pat vyriška hegemonija yra klasės, rasės ir seksualumo apibrėžta valdžios artikuliacija konkrečiame socialiniame istoriniame kontekste. Anot R.W. Connel ir Messerschmidt (2005), per hegemoninį vyriškumo tipą veikia hierarchija, kurioje, viena vertus, vyrai dominuoja moterų atžvilgiu, kita vertus, įtvirtinami hierarchiniai santykiai tarp vyrų, kai nuo hegemoninio vyriškumo nukrypstantys vyriškumo tipai yra marginalizuojami. Vyriškumo studijų autoriai pabrėžia, jog šalia hegemoninio vyriškumo kaip idealiojo tipo randama įvairių vyriškumo tipų. R.W. Connel ir Messerschmidt (2005) išskiria konkrečius vyriškumo tipus (hegemoninis vyriškumas, su hegemoniniu bendrininkaujantysis / prisidedantysis (*complicit masculinity*), pavaldieji subordinuoti vyriškumai (homoseksualusis, moterų turimas vyriškumas (*female masculinty*), neįgalųjų vyriškumas, kt.). Dėl smarkiai besikeičiančios visuomenės tenka pripažinti vyriškumo tipų neapibrėžtumą, kaitumą ir dinamiką. Gilinimasis į socialinių skirtingų vyriškumų konstravimo kontekstą leidžia atskleisti savitą vietinę, nacionalinę vyriškumo tipų sklaidą kultūrinuose, socialiniuose, instituciniuose kontekstuose, kuriai būdingas dinamiškumas ir istorinės kaitos situacija.

Tiriant vyrų socialinių darbuotojų, dirbančių socialinio darbo profesijoje, kurioje ryški horizontali darbo rinkos segregacija,

profesinio identiteto formavimąsi, svarbu atskleisti profesinio ir lyties identiteto sankirtą profesinėje ir edukacinėje biografijoje. Edukacinė biografija – pasakojimas apie individo mokymosi istoriją, neišvengiamai, kaip teigia šią sąvoką aptariantis Pierre Dominice (2007), rodo ne tik mokymosi įvairioje aplinkoje ir įvairiais būdais faktus ir subjektyvią patirtį, tačiau besimokančiojo asmeninio gyvenimo įvykius. Asmeninis individo gyvenimas įtrauktas į socialines struktūras ir procesus, taigi edukacinė biografija, be mokymosi ir gyvenimiškos socialinės ir egzistencinės besimokančiojo patirties, rodo atitinkamo laikmečio socialinių procesų savitumus.

Kokie įvykiai, koks išsilavinimas ir veikla, koks elgesys sudaro norminę vyrišką biografiją? Norminis nuostatos ir stereotipuose įsitvirtinęs hegemoninis vyriškumo tipas – idealas suponuoja atitinkamą vyro profesinio gyvenimo istoriją ir atitinkamą išsilavinimą, vyriškus darbus ir profesiją: baigiu mokslus, gaunu tinkamą profesiją, dirbu tinkamą vyrišką darbą, kylu karjeros laiptais, tampu vadovu, sėkmingu lyderiu, gaunančiu didelį atlyginimą. Tačiau kas nutinka, jeigu realaus vyro biografija ir jo *habitus* formavimasis laiko požiūriu neatitinka šios hegemoninio vyriškumo schemos? Kas nutinka, jeigu vyras ir jo *habitus* nebetelpa į vyriškų darbų „stalčiuką“ ir atsiduria tradiciškai moteriška vadinamoje profesijoje? Ši specifinė horizontalios lyčių segregacijos įveikimo patirtis ir iššūkis hegemoninio vyriškumo idealo priešiamai vyriškos profesinės veiklos normai paskatino mus tirti, kaip socialiniai darbuotojai vyrai konstruoja ir apmąsto savo edukacinį kelią, profesinį tapsmą ir profesinę biografiją. Biografinis tyrimas, atskleisdamas retrospektyviai re-

konstruojamus praeties įvykius, individo gyvenimo įvykių seką ir trajektoriją, švietimo sociologijoje ir edukologijoje leidžia suprasti socialinio identiteto tapsmą ir *habitus* formavimąsi laiko požiūriu, socialinio mobilumo prigimtį, atskleisti skirtingų sistemų (šiuo atveju švietimo ir darbo rinkos) ryšį, suprasti, kaip vyksta perėjimas nuo ugdymo prie darbo.

Socialinių darbuotojų vyrų edukacinės trajektorijos ir profesinio identiteto raidos empirinio tyrimo rezultatai

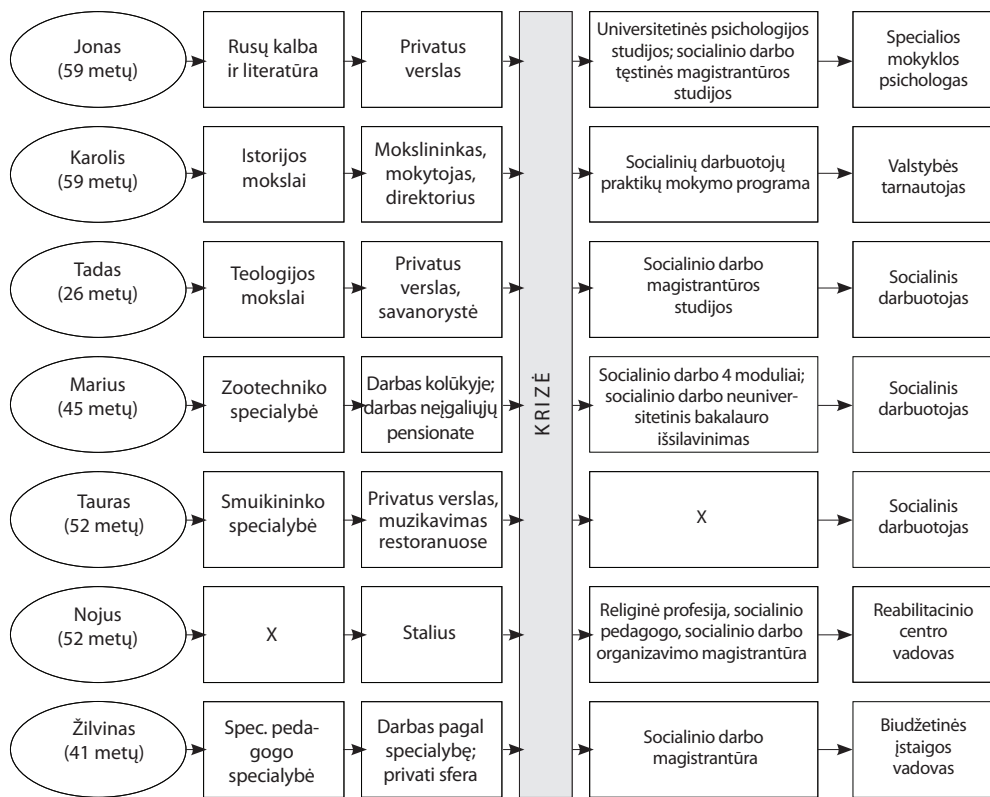
Profesinis identitetas yra apibrėžiamas kaip savęs suvokimas, pagrįstas įsitikinimais, vertybėmis, asmeniniais motyvais, individualiomis savybėmis ir unikaliomis patirtimis (Slay and Smith, 2010). O karjeros sėkmė yra asocijuojama su sėkmingu profesinio identiteto konstruktu. Ši asociacija yra ypač svarbi dabartinėms karjeroms, kurios yra apibūdinamos nubrėžiant profesines ribas, organizacinius, nacionalinius ir globalius darbo susitarimus. Iš tikrųjų, tiek profesinis identitetas, tiek šiandienos karjera yra socialinės įtakos subjektas, nepaisant to, jog asmuo pristato profesiją ar organizaciją (Slay and Smith, 2010). Profesinis identitetas – daugybė įsitikinimų, vertybių, kuriomis žmonės naudojami apibrėždami save specialioje igūdžiais ir išsilavinimu paremtoje profesijoje. Tačiau kaip yra konstruojamas profesinis identitetas ir brėžiama šiandienos karjeros trajektorija neprestizinėje profesijoje, o kaip tik moteriškoje srityje, kurioje pagrindinius vaidmenis atlieka ne moteris, o vyras? Siekdamos atsakyti į šį klausimą, atlikome kokybinį tyrimą su septyniais vyrais, kurie dabar studijuoja ir / ar dirba socialinį darbą

arba yra baigę socialinių darbuotojų praktikų mokymus.

Vyriški *habitus*, kaip teigiama Bourdieu teorijoje, yra formuojami praktiniu ir simboliniu konstravimu, auklėjimu ir socializacija, formuojant berniukams vyriškus bruožus, elgesio nuostatas, lūkesčius ir vertybes. Habitacijos proceso metu vyrai, remdamiesi šeimos, artimiausios bendruomenės palaikymu ir / ar nepalaikymu bei per edukacinę sistemą įgauna lytiškai apibrėžtą *habitus*, kuri formuoja socialinės struktūros. Būtent socialinės struktūros yra nubrėžusios normatyvines moteriškas ir vyriškas biografijų trajektorijas, kurios yra formuojamos jau nuo vaikystės. Vyriškai normatyvinei biografijai būdingi techninių, inžinerinių, valdymo mokslų išsilavinimas ir darbas pagal vyrišką profesiją: statybos, informacinės technologijos, mechanika, telekomunikacijos. Įgytas techninis išsilavinimas ir darbas panašioje srityje vyrui suteikia gerą uždarbį, leidžiantį išlaikyti šeimą. Normatyvinės biografijos trajektorija atskleidžia, kaip *habitus* pasireiškia per skirtingą praktiką ir pasirinkimą gyvenime. Tyrime dalyvavusių vyrų pasirinkimai atskleidžia su normatyvine biografija susijusias neatitiktis.

Tyrime dalyvavę socialiniai darbuotojai vyrai socialinį darbą ir globos sritį pasirinko kaip vėlesnę profesiją ir / ar specialybę. Tai nebuvo jų išsvajota darbo sritis ir profesija, kuriai būtų ruošęsi dar mokyklos suole. Visi tyrime dalyvavę vyrai iki patekdami į socialinio darbo sritį prieš tai buvo pasirinkę kitas profesijas ir save realizavo kitoje veikloje (žr. paveikslą).

Tyrime dalyvavusių vyrų edukacinis kelias atskleidžia neatitiktį vyriškai normatyvinei biografijai bei ribą, kuri jiems leido apsispręsti dėl socialinio darbo sri-

Paveikslas. Tyrimo dalyvio išsilavinimo ir karjeros trajektorija

ties pasirinkimo (žr. paveikslą). Kaip teigia tyrimo dalyvis Marius (45 metų): *Nebijojau rizikuoti* ir pakeičiau darbo sritį. Šio tyrimo dalyvio socialinio darbo sritis pasirinkta kaip iššūkis sau, noras pakeisti sritį ir prisitaikyti prie laikmečio socialinių struktūrų. Tai rodo, kad profesinis identitetas gali būti ir yra konstruojamas skirtingai kiekvieno individo gyvenime, o vienas iš galimų vyriškų *habitus* (pripažįstant vyriškumo patirčių įvairovę ir daugybiškumą) atsiranda ir nenormatyvinės biografijos rėmuose. Profesinis identitetas, anot Slay ir Smith (2010), kaip savęs vaizdas gali būti padalytas į tris dalis. Pirma, profesinis identitetas yra socializacijos proceso rezultatas ir retorinis klausimas, kurioje

vietoje yra suteikiama informacija, asocijuojama su profesija. Antra, tyrimai siūlo prisitaikyti ir adaptuoti profesinį identitetą karjeros perėjimo (*transition*) periodu. Galiausiai, gyvenimas lygiai taip pat kaip darbo patirtis daro įtaką profesiniam identitetui išaiškinant asmens prioritetus ir savęs supratimą (Slay and Smith, 2010).

Socializacija ir jos veiksniai, karjeros galimybės ir gyvenimo patirtis daro įtaką kiekvieno asmens profesinio identiteto konstruktui. Tai, jog tyrime dalyvę vyrai įgijo vieną specialybę, dirbo kitą darbą, kol galiausiai pasuko į socialinio darbo sritį, leidžia kalbėti apie kolektyvinę patirtį. Kiekvienas tyrimo dalyvis per asmeninę patirtį, kaip jo gyvenime viskas klostėsi,

atskleidė kolektyvinės patirties rėmus, kuriuos galima sudėti į bendrą edukacinės ir karjeros trajektorijos biografinį kelią. Gyvenimo įvykių seka: kiekvieno tyrimo dalyvio gyvenimas buvo pažymėtas įvykiais, pastūmėjusiais ateiti į socialinio darbo sritį ir išeiti iš vyriškos normatyvinės biografijos rėmų. Tai nebuvo jų tiesus ir užsibrėžtas tikslas; tai buvo veiksmų kompleksas, nulėmęs jų sprendimą. Tie veiksniai gali būti įvardyti kaip kriziniai įvykiai, reikšmingų kitų įtaka ar tiesiog tam tikros aplinkybės ir veiksniai, galintys lygiai taip pat sujungti tiek krizinius atvejus, tiek reikšmingų kitų įtaką. Tačiau krizinis įvykis socialinių darbuotojų vyrų biografijose buvo vienas iš svarbiausių veiksmų, nulėmusių veiklos ir edukacinio kelio pokyčius jų gyvenime. Krizes kiekvienas tyrimo dalyvis suprato unikaliai:

<...> ir aš, tiesą pasakius, buvau dideliame pijokystės laikotarpyje, aš padoriai gerdavau, linksmindavausi (alkoholizmas). <...> Ir prasidėjo toks kaunietiškas laikotarpis, tuščias sakyčiau: darbo nėra, badauti netekdavo, aplinkiniai pajuokaudavo, kad greitai persikelsi į šilumines trasas gyventi. <...> Man reikėjo su pačiu savimi daug ką išsiaiškinti. Man reikėjo išlipti arba išgyventi šeimos krizėje, viso gyvenimo krizėje (Jonas, 59)

Bet daugiau tai lėmė asmeninės problemas, kodėl aš keičiau darbą. (Karolis, 50 metų).

tačiau po nepriklausomybės, kai visas žemės ūkis griuvo, supratau viduje, kad turiu norą padėti kitiems, o įgyta specialybė netiko (Marius, 45 metų) (Laikmečio aplinkybės; noras keistis gyvenime).

Ir po dviejų metų savanorystės dienos centre tiesiog man pasikeitė mąstymas, kad nereikia bioteisės Norėjau dirbti su vaikais, būtent su probleminių šeimų vaikais, kad galėčiau jiems padėti. <...> Ir bestudijuodamas, kadangi kri-

zė, tiesiog nusprendžiau, kad man vien savanorystės nepakanka ir, kad man reikia dirbt (t. y. dėl ekonominės krizės, pasirinko socialinio darbuotojo darbą). (Tadas, 26 metų)

Ir teko panirti į tų kvaišalų jūrą, aišku iš pradžių tai buvo euforija, vėliau buvo sudeginti visi tiltai su artimaisiais, prarasta šeima, prarasti darbai, prarasta sveikata, garbė, santykiai su žmonėmis (priklausomybė nuo psichosaktyvių medžiagų). (Tauras, 52 metų)

Per alkoholizmą praradau savo šeimą, mano žmona su manimi išsiskyrė, buvo du vaikai. (Nojus 52 metų)

Priklausomybė nuo alkoholio, narkotinių medžiagų tyrimo dalyviams visų pirma reiškė šeimos, santykių, ryšių, veiklos praradimą. Drauge vyrams tai buvo patirtis, leidusi permažyti savo gyvenimą ir atrasti save iš naujo. Tačiau kad jie tai padarytų, buvo būtina kitų pagalba. Žmona, tikinčiųjų bendruomenė, generalinis direktorius – buvo žmonės, įkvėpę vyrus pakeisti savo gyvenimą. Tikėjimas taip pat buvo svarbus veiksnys, vyrams leidęs pamatyti kitą gyvenimo prasmę, o ne vien alkoholį ir kvaišalus. Šių tyrimo dalyvių patirtis atskleidžia ir kitą svarbų socialinio darbo kaip profesijos faktą – susietumą su tikėjimu. Tai galima sieti ir su Šv. Vincento Pauliečio veikla XVI amžiuje, kai jis pradėjo rūpintis kitais. Tačiau šiandienos vyro, siekiančio atitikti hegemoninį vyriškumą, gyvenime tikėjimas, santykis su Bažnyčia yra perleidžiamas ankstesnei kartai arba priešingai lyčiai. Socialinių darbuotojų vyrų profesinis kelias atskleidžia, jog aplinkybių dėka tikėjimas įgavo svarbią reikšmę.

Socialinis darbas prasidėjo nuo religijos, iš jos yra kilęs, visos socialinio darbo vertybės yra krikščioniškos, atėjusios iš Biblijos. <...> Tai yra pašaukimas, be pašaukimo neverta pradė-

ti net ir studijuoti. Tai be galo sunkus darbas, reikalaujantis aukotis ir turėti be galo didžiulę ramybę. Yra toks terminas minkštaširdžiai, geraširdžiai, būtent tokie žmonės gali dirbti šią darbą. Jeigu žmogus nėra jautrus kito skausmui, jis negali dirbti šio darbo. Jis bus aklas ir kurčias, nes čia reikia matyti ir girdėti ne ausimis, o širdimi. (Nojus, 52 metų)

Empatija, pasiaukojamas darbas, pašaukimas, Nojaus nuomone, svarbiausios savybės socialiniame darbe. Dažniausiai šios savybės yra siejamos su moteriškumu, kuris yra vienas iš išskirtinių šios profesijos bruožų. Kaip atskleidė vyrų biografijos, vyrai vis dėlto savo gyvenime siekia įtvirtinti lyderio ir vadovo savybes, norą atitikti hegemoninio vyriškumo normas:

Esu grupės vadas ir nuo manęs daug kas priklauso šioje grupėje, vaikų elgesyje (Tadas, 26 metų).

<...> kaip minėjau, priiminėjau sprendimus, priimdami sprendimus vienaip ar kitaip nulemiame vaiko likimą. <...> esi savotiškas vadovas, nes vadovauji savo komandai, esi atsakingas už sprendimus (Karolis, 50 metų).

Mano ir vadovavimo požiūris yra konservatyvus, nes aš pasitikiu, bet kartu ir patikrinu. <...> Kaip socialinis darbuotojas ir vadovas noriu maksimalaus rezultato, turiu rezultato. <...> Manęs nežavi siekiamybės sąvoka, nes tuo daug ką galime užmaskuoti. Aš visada noriu užsibrėžti minimalų laiptelį ir laiką, kad turėtume ką siekti <...> Jeigu reikalinga mūsų įstaigoje sprendimas ar pagalba, labai dažnai vyrukai klientai ateina pas mane. Aš turiu pripažinti, kad aš turiu jėgos ir valdžios poziciją. Žinoma, aš esu vadovas, nežinau kaip būtų, jeigu aš būčiau paprastas socialinis darbuotojas (Žilvinas, 41 metų).

Hegemoninis vyriškumas yra normatyvinė kategorija, kuri buvo suformuluota patriarchalinės teorijos rėmuose (Christensen, 2008). Hegemoninio vyriškumo kon-

ceptas buvo paremtas hierarchija tarp vyrų ir skirtingų vyriškumo pozicijų (Connell, 2005). Vienos iš pagrindinių hegemoninio vyriškumo savybių yra vyriškumas, stiprumas, galingumas. Lietuvoje atlikto tyrimo duomenimis (Vyriškų vaidmenų krizė Lietuvoje, 2002), svarbiausios „normalaus“ vyro savybės, pagal apklausoje dalyvavusių nuomonę, yra gebėjimas uždirbti pinigų (67 proc.), vaikų aprūpinimas, priežiūra ir auklėjimas (72 proc.), savo moters globojimas (66 proc.). Christensen (2008) pateikia keturias hegemoninį vyriškumą reprezentuojančias savybes: autonomiškas (stiprus vyras, kuris vienas įveikia gyvenimo sunkumus, yra nuo nieko nepriklausomas), pirmaujantis (gerai mokamas darbas, leidžiantis atlikti šeimos maitintojo vaidmenį), agresyvus („kietas“ vyras, kuris elgiasi agresyviai, jeigu to reikalauja aplinkybės); stojiškas (nesidalija skausmu, neatveria jausmų, stengiasi išvengti priklausymo nuo kito ir šiltų jausmų).

Tyrime dalyvavę vyrai iš dalies atitinka ir hegemoninio vyriškumo savybes bei „normalaus“ vyro savybes. Stojiškumą rodo tai, kad tyrime dalyvavę socialiniai darbuotojai vyrai nekalbėjo apie savo šeimą, neplėtojo minčių apie asmenines krizes, nepalietė jausmų temos. Vyrai buvo pakankamai konkretūs, akcentavo profesinius dalykus, o priėjus prie gyvenimo krizių pernelyg jų neanalizavo. Siekį uždirbti pinigus rodo tai, kad du tyrimo dalyviai yra organizacijų vadovai, o likę suvokia, jog uždirba per mažai:

Tik vyrams manau, kad tai nėra perspektyvu. Tarkim paimek vyrą statybininką, prieš krizę uždirbo 5000 Lt, o čia dirbs už 1000 Lt. Yra skirtumas. Socialinis darbas yra mažiausiai apmokamas. (Tadas, 26 metų).

Dabar pavyzdžiui, mano atveju panašiai ir gaunasi. Šeima kenčia. Nes krizė, šeimoje yra nepasakyčiau, kad labai gera situacija, o aš čia sėdžiu. Aišku, dabar negalėčiau kur ir pajudėti krizės metu. Bet lyginant kokio statybininko atlyginimą ir mano, yra didelis skirtumas (Karolis, 50 metų)

Šeima kenčia, – teigia Karolis (50 metų), tai atskleidžia, jog vyrui nepavyksta vienam išlaikyti savo šeimos, dėl materialinio aprūpinimo stokos šeima kenčia. Čia ryškėja, kad vyras jaučia socialinių struktūrų spaudimą ir mano neatitinkąs hegemoninio vyriškumo idealo būti šeimos maitintoju. Christensen (2008) išskiria nehegemoninį vyriškumą reprezentuojančias savybes ir vyriškumo tipus: priklausomas (kažkam atsitikus ieško paguodos), pralaimintis (dirba neprestižinį darbą, už kurį gauna mažą atlygį, negali išlaikyti savo šeimos), ramus ir gero būdo (malonaus ir neagresyvaus elgesio), susirūpinęs (dalijasi skausmu su šeima, draugais ar specialistais, nesigėdi rodyti savo jausmų). Socialinę darbą dirbantys vyrai gali būti priskiriami nehegemoniniam vyriškumui:

Tikroji jėga niekada nebūna grubi, tikroji jėga yra švelni (Jonas, 59 metų).

<...> tai meilė mažutėliams. Pirmiausia mylėti mažutėlius. Matai kokį girtuoklį, ar vargšą. Aš anksčiau verkdavau matydamas geriančią moterį. Man būdavo jos labai gaila. <...> Negalėdavau praeiti pro tą skausmą (Tauras, 52 metų).

<...> iš pašaukimo, geranoriškas, geraširdiškas, turi išgirsti, atjausti, bet tuo pačiu turi būti griežtas. Barti su pagraudenimu. Ir minkštas, geraširdis, atjaučiantis žmogus, bet kad turėtų tokią poziciją, kai reikia paimti kiekį, tvirtiau, – teigia Nojus (52 metų).

Tai atskleidžia refleksyvųjį svyravimą tarp hegemoninio ir nehegemoninio vyro

savybių. Tyrime dalyvavę vyrai save identifikuoja tiek su stipriais, uždirbančiais pinigais, vadovais darbe, tiek su vyrais, kurie siekia suteikti pagalbą, burti bendruomenę, kurti naujas paslaugas, reikalingas klientams:

Gal galėčiau pakeisti nusistovėjusį tarybinį pensionatų būvį. Kad iš tokių įstaigų globotiniai galėtų išvažiuoti ne į senelių globos namus, o į savarankiško gyvenimo namus, kurie juos galėtų integruoti į visuomenę, į darbo rinką, į savarankišką gyvenimą, kam jie čia ir yra ruošiami <...> Tai mano tokia svajonė yra. Su šia svajone sieju savo ateitį, dar ir kaip sieju. Tai yra mano svarbiausias darbas. Pabaigęs studijas, aš pradėsiu galvoti apie projekto rašymą, dabar ieškau pamato, t.y. žemės sklypo. Tiesiog su savanorių pagalba, tą projektą paruoštume, būtų realu gauti finansavimą. Tai yra labai dideli pinigai. Turiu tokią gražią svajonę. <...> Aš planuoju savo pinigus investuoti, nors tai atsipirks tik po 10–15 metų. Bet Lietuvoje aš būsiu pirmas, nes monopolininkai teikia tas pačias paslaugas nuo rusų laikų (Tadas, 26 metų).

Meilė nuskriaustiems ir siekis būti lyderiu kuriant naujas ir reikalingas paslaugas atskleidžia pritampančiojo hegemoninio vyriškumo savybes bei bandymą atlaikyti socialinių institucijų spaudimą būti kietam vyrui. Socialiniai darbuotojai turi būti minkšaširdžiai, geraširdžiai, būtent tokie žmonės gali dirbti šitą darbą. Jeigu žmogus nėra jautrus kito skausmui, jis negali dirbti šio darbo. Jis bus aklas ir kurčias, nes čia reikia matyti ir girdėti ne ausimis, o širdimi, – teigia Nojus (52 metų). Pašaukimas dar viena svarbi savybė šioje srityje, kuris derinamas su siekiu būti vadovu:

<...> esi savotiškas vadovas, nes vadovauji savo komandai, esi atsakingas už sprendimus (Karolis, 50 metų).

Žinoma, aš esu vadovas, nežinau, kaip būtų, jeigu aš būčiau paprastas socialinis darbuoto-

jas. Darbas grupėje, aš turiu pavyzdį su savanoriais, ateina keletas vyrų, bet ne socialinių darbuotojų. Mano jaunesni vyrukai klientai, eina pas vyrą, aplink merginas savanores būriuojasi moterys. Tam tikra išvada peršasi (Žilvinas, 41 metų).

Žilvino (41 metų) mintys atskleidžia moteriškumo ir vyriškumo socialiniame darbe svarstymų temą. Tradiciškai ši sritis priskiriama moteriai ir vyras joje siekia turėti kuo geresnes, vadovujančias pareigas. Iš dalies lyderiavimas įtvirtina socialinių darbuotojų vyriškumą šioje srityje, legitimuoja jų veiklą, apsaugo nuo feminizacijos pavojaus. Drauge tai atskleidžia ir vyrų blaškymąsi, siekį kuo geriau įsitvirtinti šioje srityje. Viena vertus, vyrai siekia dominuoti, būti lyderiai, nurungti moteriškas savybes ar suteikti prioritetus vyriškosioms ir sustiprinti pastarųjų reikalingumą ir svarbą socialiniame darbe. Kita vertus, vyrai siekia suteikti kuo adekvatesnę pagalbą, būti globėjiški, empatiški, atjausti kiekvieną klientą ir sustiprinti jo naudingumą ir vertingumą.

Socialinių darbuotojų vyrų profesinis identitetas formavosi ilgą laiką, patirdamas įvairių gyvenimiškų krizių, bandant ir keičiant savo gyvenimą. Kai kam socialinis darbas buvo išsilaisvinimas iš savęs, kitam pašaukimas, dar kitam – galimybė kurti naujas paslaugas ir įsitvirtinti kaip vadovui. Tai drauge atskleidė ir vyrų blaškymąsi tarp vidinių siekių bei visuomenės suformuotų stereotipų, socialinių struktūrų spaudimo atitikti hegemoninio vyriškumo savybes. Papasakota edukacinio bei profesinio kelio biografija vyrams suteikia galimybę refleksyviai pažvelgti į praeitį ir ją atkurti čia ir dabar. Tai leidžia jiems atsakyti į klausimą „kas aš esu“, įvirtinti savo poziciją esamoje socialinėje struktū-

roje, kurioje atsiranda ir vyriškas socialinio darbuotojo *habitus*. Todėl tolesniuose tyrimuose reikėtų vartoti *intersectionality* sąvoką, kuri siekia į vyriškumą žvelgti pasitelkiant ir tokias kategorijas kaip klasė, rasė, statusas, lytis. Tai leistų pamatyti platesnį kontekstą šioje feminizuotoje socialinio darbo srityje.

Išvados

Feministinių, kritinės teorijos, vyriškumo studijų autorių (N. Chodorow, P. Bourdieu, R. W. Connel) idėjų analizė ir empirinis tyrimas (biografinio naratyvo analizė) atskleidė sudėtingą moterų ir vyrų profesinio identiteto formavimosi grandinę. Viena vertus, socialinės struktūros (socialinis laukas) per hegemoninio, dominuojančio vyriškumo idealą, kuris diegiamas socializacijos, ugdymo, habituacijos ir paslėptojo ugdymo procese, siekia formuoti vyriškąjį ir moterišką *habitus* ir taip savo ruožtu re-produkuoti istoriškai susiformavusį darbų pasidalijimą ir lyčių hierarchiją.

Tačiau biografinio interviu analizė leidžia suabejoti Bourdieu darbuose konstatuojamu deterministiniu struktūrų ir *habitus*, objektyvios ir subjektyvios realybės ryšiu. Labiau pritarčiau Anthony Giddens (2000) plėtojamai koncepcijai apie identitetą kaip refleksyvųjį projektą. Netradicinę profesiją pasirinkusių ir tradicinį darbo pasidalijimą įveikusių, norminę vyriškumo sampratą sulaužusių individų biografiniai naratyvai atskleidė besirutuliojančią skausmingą įtampą tarp vidinio pasaulio subjektyvios realybės, gyvenimo įvykių ir aplinkybių padiktuotų identiteto pokyčių ir objektyvių dominuojančių diskursų, už kurių slypi socialinės struktūros. Bourdieu paminėta *habitus* galimybė improvizuoti,

rinktis, priimti sprendimus socialinio lauko rėmuose, neišeinant iš žaidimo taisyklų, mūsų empiriniame tyrime atsiskleidė kaip refleksyvusis blaškymasis, svyravimas tarp norminio hegemoninio vyriškumo ir nehegemoninio vyriškumo tipų.

Edukacinės tyrimo dalyvių patirties ir gyvenimo įvykių trajektorija atskleidė, jog netradicinio darbo pasirinkimas kaip tradicinio darbo pasidalijimo pagal lytį įveikimas vyksta prieštaraujant „normalumui“ – patiriant krizę ir ją įveikiant. Taip išryškėja vyrų socialinių darbuotojų edu-

kacinės biografijos ypatumai. Biografinis naratyvas rodo įtemptą ir nepatogų dialogą tarp savęs ir visuomenės, tarp tikrojo aš ir idealiojo (šiuo atveju – hegemoninio norminio vyriškumo). Šie empiriniai rezultatai skatina toliau plėtoti tyrimus ir kurti naują edukacinę realybę, kuri sukurtų lyčių vaidmenų ir darbo rinkos detradicionalizavimo prielaidas. Viena iš galimų tokio ugdymo strategijų – kritinės pedagogikos kontekste plėtojama individo ir grupių įgalinimas per sąmonės kėlimą (*awareness raising*).

LITERATŪRA

Beach, D. (2010). Neoliberal Restructuring in Education and Health Professions in Europe: Questions of Global Class and Gender, *Current Sociology*, July 2010, Vol. 58 (4), p. 551–569.

Bitinas, B.; Rupšienė, L.; Žydzūnaitė, V. (2008). *Kokybinių tyrimų metodologija*. Vadovėlis vadybos ir administravimo studentams. Klaipėda.

Blackmore, J. (1997). Level Playing Field? Feminist Observations on Global / Local Articulations of the Re-Gendering and Restructuring of Educational Work. *International Review of Education – Internationale Zeitschrift für Erziehungswissenschaft – Revue Internationale de l'Education*, 43 (5–6), p. 439–461.

Bourdieu, P. (1977). Cultural Reproduction and Social Reproduction. In: J. Karabel and A. H. Halsey (Eds.). *Power and Ideology in Education*, p. 487–511. New York: Oxford University Press.

Bourdieu, P. (2001). *Masculine Domination*. Polity Press.

Bourdieu, P.; Wacquant L. J. D. (2003). *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos.

Chodorow, N. (1984). *The Reproduction of Mothering. Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. London: University of California Press.

Christensen, A. D. (2008). Gender, Class, and Kamily: Men and Gendre Equality in a Danish Context. *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society*, Vol. 15, No 1, p. 53–78.

Connel, R. W. (2005). *Masculinities*. University of California Press.

Connel, R. W.; Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. *Gender and Society*, Vol. 19, No. 6, p. 829–859.

Costello, C.Y. (2005). *Professional Identity Crisis: race, class, gender, and success at professional schools*. Nashville: Vanderbilt University Press.

Darbo jėga, užimtumas ir nedarbas 2010 (2011). Statistikos departamentas. Vilnius.

Dominice, P. (2007). Educational biography as a reflective approach to the training of adult educators. In: L. West, P. Alheit, A. S. Andersen, B. Merill (Eds.). *Using Biographical and Life History Approaches in the Study of Adult and Lifelong Learning: European Perspectives*. Peter Lang.

Dumais, A. A. (2002). Cultural Capital, Gender, and School Success: The Role of Habitus. *Sociology of Education*, Vol. 75, No. 1 (Jan., 2002), p. 44–68.

Elshtain, J.B. (2002). *Vyro viešumas, moters privatumas*. Moterys socialinės ir politinės teorijoje. Vilnius: Pradai.

Giddens, A. (2000). *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai.

King, A. (2000). Thinking with Bourdieu against Bourdieu: A ‘Practical’ Critique of the Habitus, *Sociological Theory*, Vol. 18, No. 3 (Nov., 2000), p. 417–433.

Lyčių skirtumai švietimo sistemoje: teminis rinkinys (2000). Vilnius: Moterų informacijos centras.

Lytiškumas ir švietimas: pažiūrų, stereotipų ir ugdymo turinio tyrimai (2001). Vilnius: Moterų informacijos centras.

McLean, J. (2003). Men as Minority. Men Employed in Statutory Social Care Work. *Journal of Social Work*, 3 (1), p. 45–68.

McLeod, J. (2005). Feminists re-reading Bourdieu. Old debates and new questions about gender habitus and gender change. *Theory and Research in Education*, Vol. 3(1), p. 11–30.

Perros, D. (2002). Gendered divisions in the new economy: risks and opportunities. *GeoJournal*, 56, p. 271–280.

Slay, H. S.; Smith, D. A. (2010). Professional Identity Construction: Using Narrative to Understand the Negotiation of Professional and Stigmatized Cultural

Identities. *Human Relation*, p. 1–23. [Žiūrėta 2011-12-19]. Prieiga per internetą. <http://hum.sagepub.com/content/early/2010/11/04/0018726710384290.full.pdf+html>

Šidlauskienė, V. (2011). Study Choices Leading Women to Engineering and Technological Careers: Case of Lithuanian. *Socialiniai tyrimai: mokslo darbai*, nr. 1(22), p. 65–78.

Vyriškų vaidmenų krizė Lietuvoje (2002). Vyrų vertybių ir elgsenos modelių tyrimas. Vilnius.

Бурдые, П. (2005). Поле экономики. *Социальное пространство: поля и практики*. Санкт-Петербург: Алетейя.

DETRADITIONALIZATION OF GENDER ROLES IN BIOGRAPHICAL TRAJECTORIES OF MALE SOCIAL WORKERS

Natalija Mažeikienė, Agnė Dorelaitienė

S u m m a r y

Formation of the new economy in post-industrial society and neoliberal restructuring in labour market transforms the traditional gender division of labour and partly softens the extreme form of the division, i.e. segregation, in education, social work, nursing, and care. Social work continues to be treated as a feminized area of professional activity and shows a profound professional segregation into female and male professions. The study on professional identity of male social workers, presented in this article, has revealed that the process of becoming a social worker among males is a sequence of complex decisions and experiences accompanied by critical incidents and changes in their life trajectories. Such a complexity is caused by the ideal norms of hegemonic masculinity that frame the actual social structures and are introduced into the processes of socialization, formal and hidden curriculum and habituation with the aim to form the masculine habitus. The feminine and masculine habitus is formed through a symbolic and practical construction, upbringing, socialization as girls and boys adopt feminine and masculine constructs of thinking and behaviour, which are reinforced in the process of habituation. It establishes and legitimizes normative masculine and feminine biography, normative educational and career trajectories. The empirical research presented in the article has demonstrated that the masculine habitus manifests itself as the striving

and attempt of male participants of the research to find their professional identity without crossing the limits of masculine normative identity. Nevertheless, the trajectories of educational experience and life events of the research participants have revealed the choice in favour of a non-traditional occupation as a defeat of the traditional gender division of labour by opposing to “normality” – by undergoing and overcoming the crisis. Professional biographies of male social workers have disclosed the balancing of the males between the normative trajectory of masculine behaviour and striving to find the real “self”. At this point, the biographical narrative of male social workers has revealed itself as a reflexive project which discloses a painful tension between the subjective reality of the inner world, life events and social structures, dominating discourses. The results of the study prompt the further development of research and the creation of a new educational reality, change of the habitus and content of the curriculum in order to create the prerequisites for strengthening the gender roles and detraditionalization of the labour market by adapting to the changes in the labour market that appear in postmodern society and post-industrial economy.

Key words: gender division of labour, vertical and horizontal professional segregation, habitus, gender socialization, habituation, biographical method, hegemonic masculinity

Įteikta 2012 0? ??

Priimta 2012 0? ??